

К. В. Смирна,

фінансовий директор, Юридичне бюро "Смирний та партнери", м. Дніпро

ORCID ID : <https://orcid.org/0009-0006-5020-1559>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.22.154

ВПЛИВ ЧИННИКІВ ФІСКАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ КРАЇНИ

K. Smyrna,

Financial director, Law office "Smyrny and partners", Dnipro

THE INFLUENCE OF FACTORS OF THE FISCAL SPHERE AND TAX POLICY ON THE FINANCIAL SECURITY OF THE COUNTRY

В статті розкрито вплив чинників фінансової сфери та податкової політики на фінансову безпеку країни із врахуванням теперішніх інтеграційних та глобалізаційних процесів у світі й розвитку ринкової економіки. Визначено головну мету безпеки держави, яку можна вважати вирішальним і найголовнішим чинником сталого соціально-економічного розвитку, що сприяє поліпшенню життєвого рівня громадян держави, їхньому добробуту й тому, аби показник держави в міжнародних рейтингах зростав. Визначено, що під фінансовою безпекою можна вважати надзвичайно складну багаторівневу систему, що потребує для розгляду функціонально-структурного аспекту як сукупності пов'язаних між собою підсистем безпеки зі своїми структурою та логікою розвитку. Наведено елементи фінансової безпеки держави і запропоновано, що основним елементом забезпечення ефективного функціонування фінансової системи України має бути податкова система. Обґрунтовано, що ухилення від сплати податків є суттєвою загрозою для фінансової безпеки України. Визначено негативні фактори, які послаблюють фінансову безпеку України. Наведено головні заходи її гарантування в умовах воєнного стану.

The article reveals the impact of factors of the fiscal sphere and tax policy on the financial security of the country, taking into account the current integration and globalization processes in the world and the development of the market economy. The main goal of the state's security is defined, which can be considered the decisive and most important factor of sustainable socio-economic development, which contributes to the improvement of the standard of living of the citizens of the state, their well-being, and to the increase of the state's index in international ratings.

It was determined that financial security can be considered an extremely complex multi-level system, which requires consideration of the functional and structural aspect as a set of interconnected security subsystems with their own structure and development logic. The elements of the state's financial security are given, including budgetary, tax, debt security, financial security of the banking system, currency, monetary credit, investment security, financial security of insurance and stock markets.

Negative factors that weaken Ukraine's financial security have been identified, including government and business corruption. It was found that the most common sources of Ukrainian corruption are: the system of direct bribery of officials and political figures; the practice of transferring funds from state enterprises to "subsidiary" structures created by relatives of the heads of state structures; the possibility of writing off debts owed to state enterprises and organizations by commercial structures; loans that business structures receive under state guarantees and that are not returned due to fictitious bankruptcy.

The main measures of its guarantee in the conditions of martial law are given. It has been established that at present it is necessary to form a balanced fiscal and budget policy, to increase the efficiency of spending finances and the effectiveness of managing affairs in the field of taxes and customs. In addition, achieving cooperation between enterprises and countries and improving the investment environment, which would be based on social and environmental factors, are essential. Under the conditions of the current multi-vector influences and tests on the creation of a financial security system, joint efforts of the country and state institutions, and therefore of Ukraine and state authorities, must be directed.

Ключові слова: фінансова сфера, податкова політика, безпека, фінансова безпека, елементи фінансової безпеки, фактори, які послаблюють фінансову безпеку, заходи гарантування фінансової безпеки.

Key words: fiscal sphere, tax policy, security, financial security, elements of financial security, factors that weaken financial security, measures to guarantee financial security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед важливих ознак суверенної держави є чинна фінансова й податкова політика, визначальні в питанні стану державної економічної безпеки. Нинішній період вітчизняного суспільного розвитку із врахуванням теперішніх інтеграційних та глобалізаційних процесів у світі й розбудови ринкової економіки характеризується тим, що фактори фінансової сфери та податкової політики все більше впливають на вирішення питання національної економічної безпеки, відтак визначають дослідження суті та зростання ступеня фінансової безпеки держави актуальними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику забезпечення фінансової безпеки країни та визначення впливу чинників фінансової сфери та податкової політики досліджували такі науковці як В.М. Бабаєв, Н.А. Бак, О.В. Баранецька, О.І. Барановський, І.Ф. Бінько, К.Ю. Войтенко, З.В. Гбур, М.М. Єрмошенко, В.В. Коваленко, Н.В. Мацедонська, А.І. Сухоруков, В.І. Торкатюк, В.Т. Шлемко та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у розкритті впливу чинників фінансової сфери та податкової політики на фінансову безпеку країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес глобалізації світової економіки та входження України до європейського співтовариства ставлять перед державою вимогу зрозуміти, що в нинішніх реаліях потрібно забезпечувати економічний ріст і розвиток ринкової економіки, запроваджувати цілеспрямовану державну стратегію поступу, гарантувати безпеку, яка виступає визначальним фактором сталого розвитку суспільства, що гарантуватиме підвищення добробуту людей та впевненість країни у своїх позиціях на міжнародному рівні. Різнопланові інциденти та викривлені транс-

формаційні процеси в економіці спричинили макрофінансову дестабілізацію економік усіх світових держав, тож, порівнюючи за цих обставин їхні національні інтереси з тими, що були фактично реалізовані, насамперед виникає проблема гарантування національної безпеки та її складників.

Потреба безпеки пов'язана з державним намаганням здобути стабільний і безпечний стан і є необхідністю отримати захист від загроз економічного, екологічного, технологічного, соціально-економічного характеру тощо, які можуть бути нанесені навколишнім середовищем, та переконанням, що буде дотримано головних потреб держави і громадян. Отримана стійкість фінансової та податкової галузей в ситуації, коли економіка є нестабільною, — це мірило та критерій, за якими визначаються стан країни та рівень життя її жителів, а вирішення питання фінансової безпеки виступає одним із головних завдань, коли реалізуються її стратегічні пріоритети.

Саме безпеку держави можна вважати вирішальним і найголовнішим чинником сталого соціально-економічного розвитку, що сприяє поліпшенню життєвого рівня громадян держави, їхньому добробуту й тому, аби показники держави в міжнародних рейтингах зростали. На думку О. Баранецької, "основною метою безпеки є реалізація заходів із нейтралізації ризик-факторів, що мають негативний вплив на життєво важливі інтереси громадян, суб'єктів господарювання, держави й досягнення такого рівня економічного стану в країні, який би характеризувався фінансовою стабільністю та економічним піднесенням і позитивно впливав на загальну життєдіяльність соціуму. Сприйняття безпеки — категорія мінлива, на яку впливають такі чинники, як економічна нестабільність, висока злочинність, еволюція психології громадян. Крім того, вважаємо, що в умовах економічної нестабільності всі чинники посилені ще й розбалансованістю фінансової сфери, значним рівнем безробіття, що, безумовно, не може позитивно відображатися на добробуті громадян, бізнесу та держави" [3].

Праці, в яких висвітлюється питання безпеки, значною мірою досліджують фінансову безпеку різних сту-

пенів. При цьому наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 являє собою основний нормативний документ, відповідно до якого діють методичні рекомендації, якими варто керуватися, розраховуючи рівень економічної безпеки України. У сфері вивчення стану вітчизняної економічної та фінансової безпеки наказ виконує функцію нормативного положення. Цей нормативний документ трактує фінансову безпеку як "стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни" [8].

На будь-якому рівні фінансову безпеку слід розглядати як систему відносин суспільства і держави, та, відповідно, основним підходом до вивчення проблем фінансової безпеки повинен бути системний підхід, який дає змогу виявити діалектичну єдність процесів забезпечення фінансової безпеки на національному та регіональному рівнях. Така єдність процесів не дає змоги розглядати один рівень безпеки, не враховуючи інші [7, с. 112].

У свою чергу А.І. Сухоруков визначає фінансову безпеку держави як захищеність інтересів держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань. Внутрішні загрози фінансової безпеки країни виникають безпосередньо у зв'язку з недосконалістю організаційно-правового, адміністративного регулювання фінансових відносин; незавершеністю інституційних реформ у фінансово-кредитній сфері; політичною нестабільністю; неадекватною фінансово-економічною політикою; неефективними управлінськими рішеннями державного апарату управління щодо використання фінансових ресурсів; помилками, зловживаннями, економічними злочинами в управлінні фінансовою системою країни тощо [9, с. 117].

Дещо ширше трактування даного поняття відображене у монографії О.І. Барановського, де фінансова безпека визначається як важлива складова частини економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, яка відображається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів; ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань; стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, мит-

но-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання; якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних та потенційних клієнтів, а також гарантує (у випадку необхідності) повернення вкладених коштів [4, с. 28].

Ще один вітчизняний науковець М.М. Єрмошенко стверджує, що фінансова безпека — це "такий стан фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення в цілому — ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток" [6].

У запропонованій концепції економічної безпеки В.Т. Шлемко та І.Ф. Білько під фінансовою безпекою розуміють "такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання" [10, с. 144].

Отже, фінансовою безпекою можна вважати надзвичайно складну багаторівневу систему, що потребує для розгляду функціонально-структурного аспекту як сукупності пов'язаних між собою підсистем безпеки зі своїми структурою та логікою розвитку. До фінансової безпеки держави входять: бюджетна, податкова, боргова безпека, фінансова безпека банківської системи, валютна, грошово-кредитна, інвестиційна безпека, фінансова безпека страхового та фондового ринків.

Основним елементом забезпечення ефективного функціонування фінансової системи України має бути податкова система. Але це можливо тільки у разі забезпечення безпеки сфери оподаткування (податкової безпеки). Досягнути останньої можливо тільки у разі зменшення такого явища, як ухилення від оподаткування, яке, в основному, пов'язане з приховуванням доходів, неподанням фінансової і податкової звітності, незаконним використанням податкових пільг, несвоєчасною сплатою податків, завищенням витрат виробництва тощо. Ухилення від сплати податків є суттєвою загрозою для фінансової безпеки України, оскільки держава недоотримує значні кошти, яких передусім не вистачає на фінансування соціальних програм. Масове ухилення від сплати податків у нашій країні можна пояснити надмірним фіскальним характером податкової системи, недосконалістю законодавчої бази, низькою податковою культурою в суспільстві, неналежним вико-

нанням своїх функцій частиною працівників державної податкової адміністрації України, корумпованістю певних державних службовців тощо [1].

Зниженню відпливу асигнувань до тіньової економіки, рівень якої в Україні вже сягнув надкритичного рівня (35—40 відсотків ВВП), сприятиме зниження розмірів ухилення від податків. Характеристики тіньової економіки зазнають змін, коли в державі буде перевищений показник критичної маси такої економіки. Вона перестане бути окремим елементом, натомість перетвориться на органічну складову процесу відтворення. В цій ситуації, звісно, потрібно, щоб держава своєчасно і потужно втрутилася в господарські процеси, насамперед, аби припинити "олігархізацію" вітчизняної економіки, боротися проти відмивання "брудних" грошей та не допустити, щоб бюджетні кошти (особливо в разі незаконного відшкодування ПДВ) використовувалися за нецільовим призначенням. Оскільки ці деструктивні явища становлять усе більшу загрозу фінансовій безпеці України, боротися з такими процесами, притаманними тіньовій економіці, варто з використанням досвіду інших держав. Серед серйозних негативних факторів, які послаблюють фінансову безпеку України, — корупція влади та бізнесу. Західні експерти, беручи до уваги розміри корупції в нашій країні, включають її в десятку найбільш корумпованих держав світу. Фахівці вважають, що найпоширенішими джерелами, з яких живиться українська корупція, виступають: 1) система, за якої діє прямий підкуп посадових осіб і політичних діячів; 2) практика, що дозволяє переводити кошти державних підприємств "дочірнім" структурам, які створили родичі керівників державних структур; 3) можливість списувати комерційним структурам борги перед державними підприємствами й організаціями; 4) кредити, які отримують підприємницькі структури під гарантії держави та які через фіктивне банкрутство не повертаються.

Війна сильно вплинула на роботу фінансової системи. За оцінками національних та міжнародних експертних організацій, втрати ВВП України у 2022 році через військову агресію Російської Федерації (країни-агресора) можуть скласти від 30% до 50%. Розвиток малих підприємств і збереження державних підприємств промисловості та сільськогосподарства, з власною виробничою базою, зокрема на не окупованих і неворожих територіях, є основою запобігання руйнуванню економіки в умовах воєнного часу та реагування до конкретних загроз для фінансової системи. Враховуючи чинники фіскальної сфери та податкової політики, що впливають на забезпечення фінансової безпеки, слід виділити такі заходи гарантування фінансової безпеки в умовах воєнного стану:

- 1) систематичне бюджетне фінансування ключових галузей національної оборони за рахунок простих, але стабільних правових механізмів оподаткування державних і приватних підприємств;
- 2) проведення стабільної грошово-кредитної політики;
- 3) забезпечення правової основи для систематичного стягнення податку на доходи населення;
- 4) забезпечення прозорості фінансової звітності банків і небанківських організацій тощо [5].

Одночасно органам влади, насамперед, на місцевому рівні доцільно проаналізувати фінансово-економічну ситуацію з метою пошуку прийнятних в умовах воєнного стану внутрішніх резервів нарощування податкових доходів. Такими можуть стати:

— інвентаризація майнових об'єктів, які перебувають у власності приватних осіб, з наступним застосуванням заходів впливу щодо виконання ними обов'язку по сплаті податку на майно (донедавна він формував близько 12,5% усіх податкових надходжень місцевих бюджетів);

— посилення співпраці з контролюючими органами з метою забезпечення отримання в автоматичному режимі актуальної інформації про всіх платників податків до місцевих бюджетів, а не тільки про юридичних осіб, як це передбачено чинними нормативними документами;

— забезпечення максимальної прозорості процесу формування та використання місцевих бюджетів задля надання місцевим власникам бізнесу додаткової мотивації виконувати податкові зобов'язання, незважаючи на можливість отримання податкових пільг, а також створювати нові робочі місця й детінізувати процес оплати праці;

— долучення до процесу розташування на власній території суб'єктів господарювання, переміщених із небезпечних зон, шляхом надання їм найбільшого сприяння щодо використання місцевих ресурсів (земельних ділянок, виробничих приміщень тощо) [2].

Щоб швидко відновити економічне зростання, забезпечити його у середньостроковій перспективі та реалізувати європейський курс України, варто сформуванню збалансовану фіскальну та бюджетну політику, підвищити ефективність витрачання фінансів та результативність керівництва справами у сфері податків та митниці. Крім того, суттєвою необхідністю є досягнення співпраці між підприємствами та країнами й поліпшення інвестиційного середовища, яке б ґрунтувалося на соціальних та екологічних факторах. Для економічного відновлення потрібне фінансування, можливе у вигляді комерційних позик від комерційних банків або залучення капіталу завдяки розвинутим українським ринкам капіталу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що здобута політична стабільність у державі стане серйозною основою, на яку спиратиметься фінансова безпека України. Усвідомлюючи, що політика й економіка взаємозалежні, варто зважати, що останнім часом в Україні політичний фактор переважає над економічним, що чинить негативний вплив на дії інвесторів як усередині країни, так і зовнішніх. Неможливо сподіватися на стабільне економічне зростання та підвищення рівня життя населення, доки в Україні відсутня політична стабільність. Саме в цьому втілюються державні кроки, метою яких є забезпечення необхідної фінансової безпеки країни.

Щоб швидко відновити економічне зростання, забезпечити його у середньостроковій перспективі та ре-

лізувати європейський курс України, варто сформувати збалансовану фінансову та бюджетну політику, підвищити ефективність витрачання фінансів та результативність керівництва справами у сфері податків та митниці. Крім того, суттєвою необхідністю є досягнення співпраці між підприємствами та країнами й поліпшення інвестиційного середовища, яке б ґрунтувалося на соціальних та екологічних факторах. Для економічного відновлення потрібне фінансування, можливе у вигляді комерційних позик від комерційних банків або залучення коштів завдяки розвинутим українським рынкам капіталу. За умови нинішніх різновекторних впливів і випробувань на створення системи фінансової безпеки потрібно спрямувати спільні зусилля країни та державних інститутів, а отже — України й органів державної влади.

Література:

1. Бабаєв В.М., Торкатюк В.І. Основні напрямки забезпечення фінансової безпеки України. Управління фінансово-економічною безпекою: інформаційно-аналітичне забезпечення та конкурентна розвідка: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Ялта (АР Крим), 30 вересня — 6 жовтня 2013 р. Ялта (АР Крим). С. 22—23.
2. Бак Н.А. Податкові реалії формування фінансової безпеки територіальних громад в Україні. Інституційний репозитарій відкритого доступу представників Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. 2022. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5035/%d0%91%d0%b0%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8_%d0%97%d0%a3%d0%9d%d0%a3.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
3. Баранецька О.В. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: дис. ... канд. ек. наук: спец. 21.04.01 "Економічна безпека держави". Тернопіль, 2014. 233 с.
4. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.
5. Войтенко К.Ю., Гбур З.В. Фінансова безпека в умовах воєнного стану. Теоретичні та практичні дослідження в галузі гуманітарних і природничих наук: матеріали науково-практичної конференції. Матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24—25 лютого 2023 р.). Одеса: Видавництво "Молодий вчений", 2023. С. 69—72.
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 309 с.
7. Коваленко В.В., Мацедонська Н.В. Сутність фінансової безпеки домогосподарств та напрями її забезпечення. Економічний простір. 2021. № 167. С. 111—114.
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
9. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія. Київ: НІМБП, 2004. 117.
10. Шлемко В.Т., Бінко І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія. К.: НІСД, 1997. 144 с.

References:

1. Babaiev, V.M. and Torkatiuk, V.I. (2013), "The main areas of ensuring financial security of Ukraine", *Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu: informatsiino-analitychne zabezpechennia ta konkurentna rozvidka, materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Management of financial and economic security: information and analytical support and competitive intelligence, materials of the international science and practice conference]*, Yalta (AR Krym), Ukraine, pp. 22—23.
 2. Bak, N.A. (2022), "Tax realities of the formation of financial security of territorial communities in Ukraine", *Institutional open access repository of representatives of Yuri Fedkovych Chernivtsi National University*, available at: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5035/%d0%91%d0%b0%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8_%d0%97%d0%a3%d0%9d%d0%a3.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Accessed 24 October 2023).
 3. Baranetska, O.V. (2014), "Fiscal security of the state: conceptual foundations and ways of ensuring", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economic security of the state*, Ternopil National University of Economics, Ternopil, Ukraine.
 4. Baranovskyi, O.I. (2004), *Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia) [Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms of provision)]*, Kyiv National Trade and Economic University, Kyiv, Ukraine.
 5. Voitenko, K. Iu., Hbur, Z. V. (2023), "Financial security under martial law" *Teoretychni ta praktychni doslidzhennia v haluzi humanitarnykh i pryrodnychkykh nauk, materialy naukovo-praktychnoi konferentsii [Theoretical and practical research in the field of humanities and natural sciences: materials of a scientific and practical conference, materials of the scientific and practical conference]*, Zaporizhzhia, Ukraine, pp. 69—72.
 6. Iermoshenko, M.M. (2001), *Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia [Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy]*, Kyiv, Ukraine.
 7. Kovalenko, V.V. and Matsedonska, N.V. (2021), "The essence of household financial security and directions for its provision", *Ekonomichnyi prostir*, vol. 167, pp. 111—114.
 8. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), *Order "On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Accessed 24 October 2023).
 9. Sukhorukov, A.I. (2004), *Problemy finansovoi bezpeky Ukrainy [Problems of financial security of Ukraine]*, NIMBP, Kyiv, Ukraine.
 10. Shlemko, V.T. and Binko, I.F. (1997), *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia [Economic security of Ukraine: essence and directions of provision]*, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 09.11.2023 р.*